

**Dominik DĄBROWSKI¹, Łukasz ZBUCKI²,
Mieczysław BYTNIIEWSKI¹, Marek KUŹMICKI²**

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

¹ Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych

² Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych

Biała Podlaska, Polska

e-mail: d.dabrowski@dydaktyka.pswbp.pl; zbuckilukasz@op.pl

SACRUM A TURYSTYKA NA PRZYKŁADZIE GMINY LEŚNA PODLASKA

THE SACRED AND TOURISM ON THE EXAMPLE OF GMINA OF LEŚNA PODLASKA

Słowa kluczowe: *sacrum*, sanktuarium, turystyka, atrakcyjność turystyczna

Key words: *sacrum, sanctuary, tourism, tourist attraction*

Streszczenie

Przedstawiana praca ma charakter badawczy i dotyczy zagadnień związanych z oceną atrakcyjności turystycznej gminy Leśna Podlaska. Do przeprowadzenia badań została wykorzystana metoda sondażu diagnostycznego, w ramach której zastosowaną techniką – była ankieta, zaś narzędziem – kwestionariusz ankiety. W wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że w gminie Leśna Podlaska w opinii respondentów występują liczne atrakcje turystyczne, zaś głównymi jej atutami są zabytki i obiekty kulturowe. Za najważniejszy zabytek i atrakcję w gminie, uznano Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej wraz z klasztorem.

Abstract

The presented paper is a research and concerns issues connected with the assessment of tourist attractiveness of sacred buildings in the gmina (administrative district) of Leśna Podlaska. For this research there has been used the method of the diagnostic survey, in which the technique used – was a survey, an instrument – a questionnaire survey. The research found that gmina of Leśna Podlaska, in the opinion of respondents is attractive to tourists, while the main advantages are its historical monuments and cultural buildings. The most important monument and attraction is the Monastery and the Sanctuary of Our Lady of Leśna.

WSTĘP

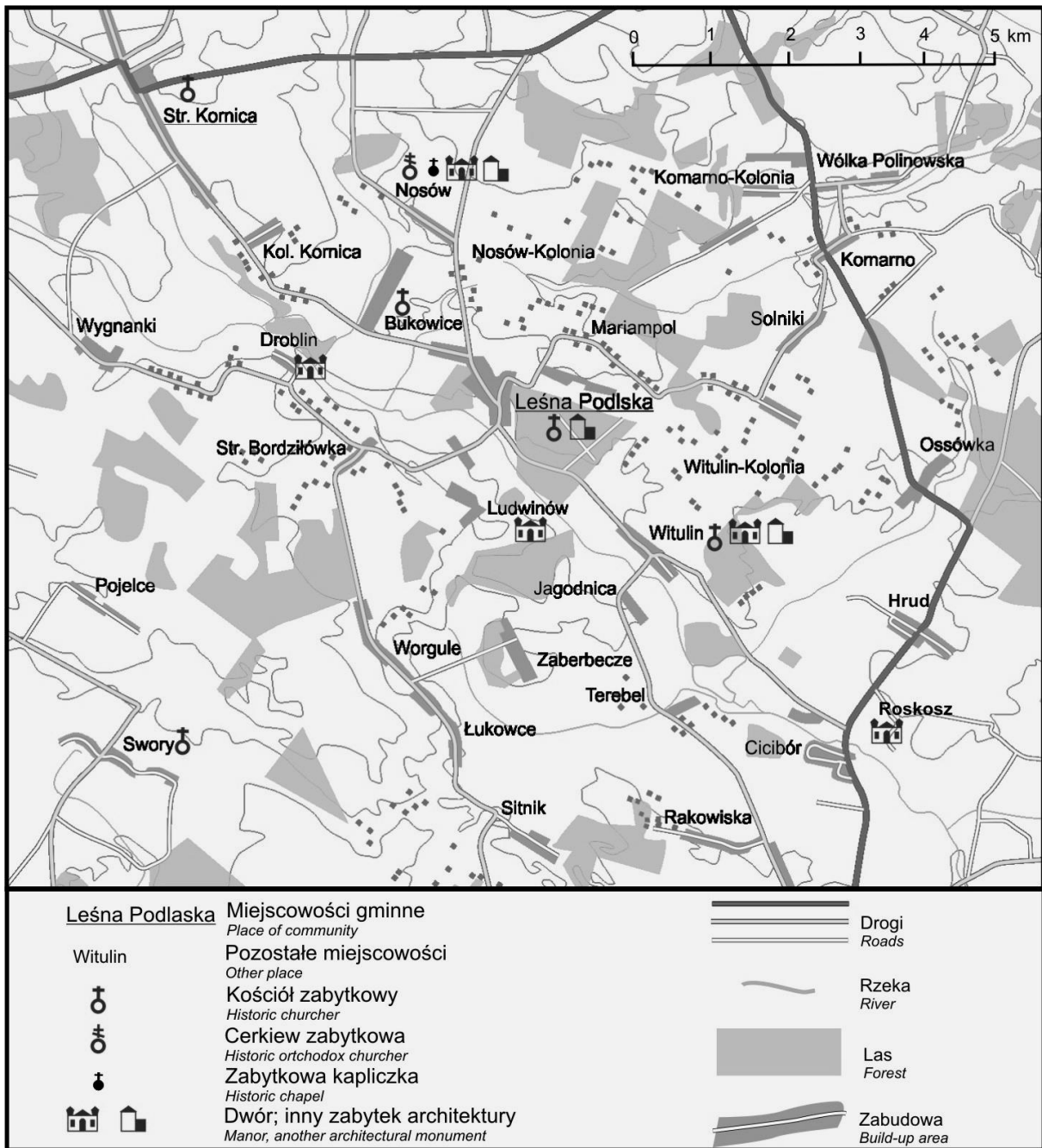
Istotnym elementem współczesnych produktów turystycznych i szansą ich rozwoju jest spuścizna kulturowa i historyczna. Gołembski (2002) założył wręcz, że „...tradycje historyczne i obiekty kultury, wykorzystywane w turystyce, przyczyniają się do wzrostu jej efektywności” oraz, że „... kultura może stać się rdzeniem produktu turystycznego w skali grupy krajów, regionu, miejscowości i poszczególnego obiektu”. Takim elementem w przypadku powiatu bialskiego powinny stać się sanktuaria.

Tereny nadbużańskie Podlasia i Polesia od wieków stanowiły granicę, a zarazem miejsce stykania się i przenikania różnych kultur. Tu właśnie spotykał się prawosławny świat „Bizantyjski” z katolicką cywilizacją „Rzymską”, tu też powstawały z różnym skutkiem próby ich łączenia. Dzisiaj w spokoju i symbiozie współegzystują centra kulturowo-religijne tworząc swoisty szlak sanktuariów. Są one ważne nie tylko dla pielgrzymów, odwiedzających je wyłącznie w celach religijnych, lecz również dla turystów, dla których obiekty sakralne stanowią istotny element programu wycieczek turystycznych i pobytów wypoczynkowych (Żbikowski, 2003).

Gmina Leśna Podlaska jest gminą wiejską położoną na Nizinie Południowopodlaskiej (Kondracki, 1976). Bogate zasoby kulturowe i naturalne gminy stanowią potencjał do rozwoju różnych form turystyki na jej obszarze, w tym turystyki sakralnej. Gmina znajduje się w odległości około 15 km od Białej Podlaskiej – miasta powiatowego. Z racji bliskiego sąsiedztwa, dogodnej komunikacji i wyjątkowego położenia, Leśna Podlaska stanowi wspaniałą alternatywę dla mieszkańców pobliskich miast i miejscowości na krótki i atrakcyjny odpoczynek, jak również na kształtowanie własnej duchowości.

Głównym atutem gminy jest Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej wraz z cudownym wizerunkiem Maryi, dzięki czemu Leśna Podlaska stała się znanym ośrodkiem życia duchowego i licznych pielgrzymek. Na turystów odwiedzających gminę Leśna Podlaska czekają także inne interesujące miejsca. Gmina może pochwalić się też innymi pięknymi zabytkami, takimi jak: drewniane kościoły, kaplica pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. P. Marii w Bukowicach i kościół p.w. Michała Archanioła w Witulinie, cerkiew i cmentarz w Nosowie, dworki szlacheckie w Droblinie, Ludwinowie i Nosowie, oraz zabytkowe obiekty Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Leśnej Podlaskiej. Gmina Leśna Podlaska objęta jest również różnymi formami ochrony przyrody, znajdują się tutaj liczne pomniki przyrody m.in. tzw. Dąb Miłości. Najważniejszym obszarem cennym przyrodniczo jest rezerwat przyrody „Chmielinne”, a pozostałości parków dworskich w Droblinie, Ludwinowie czy Nosowie mają wartości nie tylko przyrodnicze, ale także historyczne.

Samotne wśród kolorowych pól wiatraki, przydrożne kapliczki, drewniane kościoły i kaplice, cerkwie, dworki i stare wiejskie chałupy wspaniale komponują się z tutejszym krajobrazem, nadają tej gminie jedyny w swoim rodzaju urok i charakter.

Ryc. 1. Leśna Podlaska i okolice.

Źródło: opracowanie własne Ł. Zbucki na podstawie Biała Podlaska... 2011.

Fig. 1. Leśna Podlaska and surroundings

Source: own study by Ł. Zbucki based on Biała Podlaska... 2011.

LEŚNA PODLASKA – SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ LEŚNIAŃSKIEJ

Historia Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej sięga 1683 r., kiedy to 26 września w czasie zwycięstwa Jana III Sobieskiego nad Wiedniem dwaj pastuszkowie odnaleźli na gruszy jaśniejący blaskiem kamienny wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku. Oddali go pod opiekę Pawłowi Kazimierzowi Michałowskiemu, który to w 1686 r. wybudował w miejscu gdzie rosła grusza niewielki drewniany kościółek. Obiekt ten otrzymał wezwanie Najświętszej Marii Panny i apostołów św. Piotra i Pawła oraz studnię (Jodłowski, 2000). *W roku 1700 biskupi po przebadaniu świadków uznali niezwykłość łask i zezwolili na publiczny kult. W 1716 r. książę Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego, ufundował złote korony. Wieść o niezwykłym pojawieniu się wizerunku zaczęła zataczać coraz szersze kręgi i ściągać ludzi nawet z odległych stron* (<http://www.lesnapodlaska.paulini.pl/>). *Wkrótce okazało się, że mały kościółek nie jest w stanie pomieścić rzeszy wiernych, toteż w jego miejscu powstała w 1716 r. barokowa murowana kaplica. W 1726 r. zwierzchnictwo nad parafią przejęli Paulini z Jasnej Góry, którzy trzy lata później przystąpili do budowy obecnie istniejącej świątyni. Kościół został wyświęcony 8 września 1758 r.* (Jodłowski, 2000).

Po upadku powstania styczniowego władze carskie zamknęły klasztor Paulinów, a w drugiej połowie XIX w. uczyniły z Leśnej ważny ośrodek prawosławia. Kościół przebudowano na cerkiew i przeniesiono do Leśnej Żeńskie Zgromadzenie Zakonne „monaszek”. *Biskup Beniamin Szymański, wielki czciciel Najświętszej Panny, przewidując popowstaniowe represje, ukrył oryginał Matki Bożej Leśniańskiej w Łomży. Po śmierci biskupa i wtajemniczonych do 1926 r. ślad po cudownym obrazie zaginął. Ukryty obraz odnaleziono u ss. Benedyktynek w Łomży, a w 1927 r. udała się z Siedlec niezwykła procesja, sam biskup wraz z tłumem wiernych pieszo przynieśli cudowny obraz do Leśnej. Procesja szła 3 dni, od 22 do 25 września. W uroczystości powrotu Matki Bożej brało udział około 30 tysięcy osób* (<http://www.lesnapodlaska.paulini.pl/>..).

Kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Apostołów Piotra i Pawła w Leśnej Podlaskiej (fot. 1) jest typowym przykładem architektury doby późnego baroku z I połowy XVIII w.. Pierwotnie był to drewniany kościół, wzniesiony w 1686 r. Kościół jest tzw. Bazyliką mniejszą, jest murowany i otynkowany, trójnawowy, frontem zwrócony na wschód. Południowa wieża kościoła nie została do dziś przebudowana i posiada od południowej strony cerkiewną kopułę (Kolendo-Korczakowa i in., 2006).

Kaplica Zjawienia (fot. 2) – jest najstarszym obiektem zespołu klasztorno-kościelnego. Zbudowana na przełomie XVII/XVIII w., barokowa, murowana z cegły, otynkowana, frontem zwrócona ku południowej elewacji Kościoła (Kolendo-Korczakowa i in., 2006). Przetrwała w niezmiennym stanie do dziś. Od zewnątrz jedną ze ścian zdobi płaskorzeźba przedstawiająca scenę objawienia cudownego obrazu. Wewnątrz zaś znajduje się autentyczny pień gruszy, na której został znaleziony wizerunek Matki Boskiej. Grusza ta rosła niegdyś w środkowej części kaplicy, po jej wykopaniu trysnęło źródło. Obecnie wymurowana jest w tym miejscu studnia, z której można się napić wody z cudownego źródła (Zubowicz i in. 2008).

Mur i brama – są wkomponowane w relikty muru obronnego z XVII w. i fortyfikacji ziemskich tzw. okopów Krzyżackich. Około 1920 r. mur został przekształcony. Zbudowany jest z cegły i pokryty dachówką. Brama pochodzi z drugiej połowy XVIII w. i została gruntownie odnowiona przed 1843 i 1985 rokiem (Kolendo-Korczakowa i in., 2006).

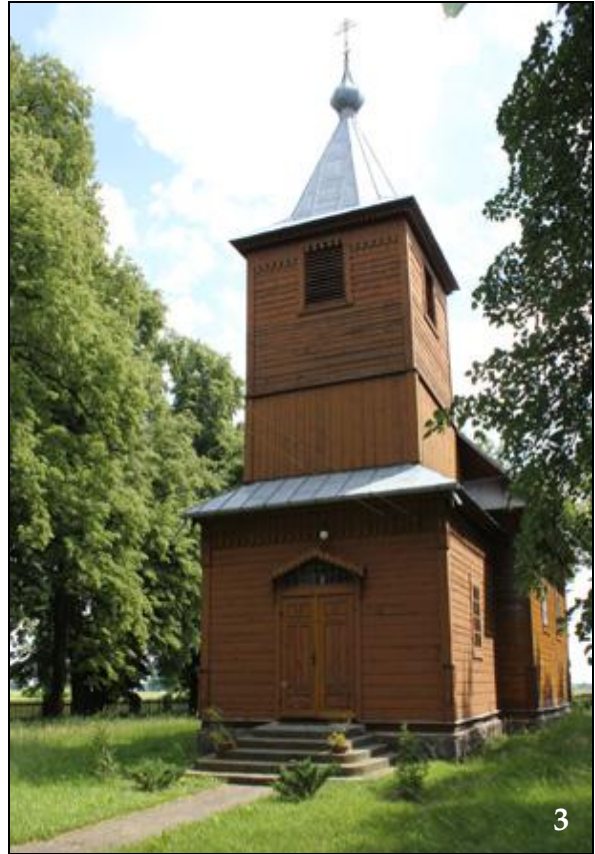
Zespół budynków klasztornych. Najstarszą część stanowi Dom Pielgrzyma, który znajduje się w najbardziej wysuniętym skrzydle południowym i pochodzi z XVIII w. (Zubowicz i in., 2008). Budynek był gruntownie przebudowany około 1901 r. Jest murowany z cegły i otynkowany, podpiwniczony, a w środkowej części piętrowy. Połączony jest z kolejnym zabudowaniem klasztorным tzw. Klasztorem II. Budynek ten został wzniesiony około 1880 r. i wyremontowany w latach 70-tych XX w. Jest również murowany z cegły i otynkowany. Dalej łączy się z kolejnym budynkiem tzw. Klasztorem I. Wszystkie te budynki są obecnie częścią klasztoru paulinów. Jest to budynek klasycystyczny, murowany z cegły i otynkowany, z przylegającą doń kaplicą klasztorną, która została wzniesiona po 1889 r. i która jest murowana z cegły i otynkowana. Obecnie pełni funkcję muzeum. Klasztor I wraz z Kaplicą Klasztorną przylegają do budynku zw. Internatem Dużym, który został wzniesiony około 1901 r., pełnił wtedy funkcje internatu dla seminarium nauczycielskiego oraz liceum ogólnokształcącego i pedagogicznego. Pod koniec XX w. został zaadaptowany na budynek mieszkalny. Do tego budynku przylegają kolejne budynki tzw. Internat Mały i tzw. Szkoła Ćwiczeń. Zbudowane w 1900 i 1901 razem z Internatem Dużym na potrzeby ówczesnych szkół. Obecnie są własnością Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego i zostały zaadaptowane w części na mieszkania (Kolendo-Korczakowa i in., 2006). Od północnej strony bazyliki znajduje się Dom Ksieni z charakterystycznymi rosyjskimi i drewnianymi elementami. Zbudowany został pod koniec XIX w. Legenda głosi, że powstał specjalnie na przyjazd Cara Mikołaja II (Zubowicz i in., 2008).

KAPLICA NIEPOKALANEGO POCZĘCIA N. P. MARIII W BUKOWICACH

Obecnie jest filią kościoła paulinów, ale pierwotnie powstała, jako cerkiew unicka, później była także prawosławną kaplicą cmentarną. Dzisiejsza kaplica została zbudowana w 1896 r. i jest drewniana. Gruntownego remontu dokonano w 1995 r. W ołtarzu głównym znajduje się kopia cudownego wizerunku Matki Boskiej Leśniańskiej.

W sąsiedztwie Kaplicy znajduje się pokutna baba. Jest to kamienny krzyż, jeden z kilku na południowym Podlasiu, na którym wyrzyte są trzy krzyże i czaszka (Zubowicz i in., 2008).

We wsi znajduje się cmentarz założony w 1800 r. jako unicki. Czynny był do końca XIX w. Obecnie jest nieczynny. Zachowało się tam kilka nagrobków z drugiej połowy XIX w. (Kolendo-Korczakowa i in., 2006).

Fot. 1. Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej.

Photo 1. The Sanctuary of Our Lady of Leśna.

Fot. 2. Kaplica Zjawienia.

Photo 2. The Chapel of Appearance.

Fot. 3. Kaplica p.w. Niepokalanego Poczęcia N.M. Panny w Bukowicach.

Photo 3. The Chapel of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Bukowice.

Fot. 4. Cerkiew parafialna p.w. Michała Archanioła w Nosowie.

Photo 4. The Orthodox parish of St Michael the Archangel in Nosów.

Fot. 5. Kościół p.w. Michała Archanioła w Witulinie.

Photo 5. The Church of St Michael the Archangel in Witulin.

CERKIEW P. W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA W NOSOWIE

Pierwsza cerkiew zbudowana została przed 1542 rokiem, lecz nie zachowała się do dziś. Obecna została zbudowana w 1862 r. Klasycystyczna, murowana z cegły i kamienia polnego (fot. 4). W jej wnętrzu znajduje się jednokondygnacyjny ikonostas z wysokim zwieńczeniem datowany na koniec XIX w. Na placu przycerkiewnym znajduje się cmentarz z nagrobkami z przełomu XIX i XX w. i wybudowana około 1870 r. dzwonnica.

W Nosowie znajduje się również Kapliczka przydrożna, która została zbudowana w połowie XVIII w. wykonana jest z cegły, otynkowana.

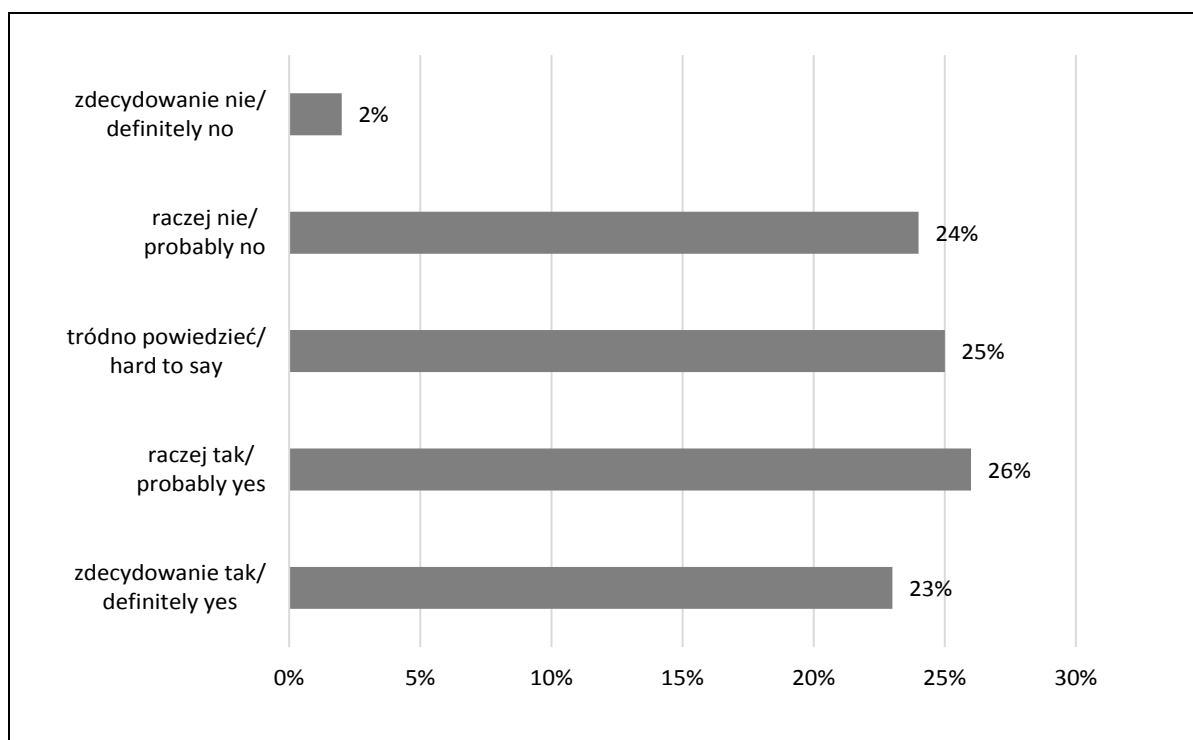
Kościół p. w. św. Michała Archanioła w Witulinie zbudowano w 1741 r. Pierwotnie był cerkwią prawosławną, potem unicką, a od 1919 r. funkcjonuje, jako kościół rzymsko-katolicki. Kościół jest drewniany i oszalowany, na podmurówce (fot. 5). W środku znajduje się wiele cennych pamiątek. Obok kościoła znajduje się drewniana dzwonnica z przełomu XIX i XX w.

Celem badań jest ukazanie, w jaki sposób mieszkańcy gminy Leśna Podlaska oceniają atrakcyjność turystyczną swojej gminy w oparciu o istniejące zabytki sakralne, historię, ciekawe obszary. A także, jakie korzyści osiąga ich gmina i poszczególni mieszkańcy dzięki rozwojowi na tym terenie turystyki. Podczas badań ankietowych próbę badawczą stanowiła grupa mieszkańców gminy Leśna Podlaska w liczbie 100 osób, co stanowi 2,2% ogółu mieszkańców tej gminy.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Atrakcyjność turystyczna Gminy Leśna Podlaska w opinii mieszkańców

Respondenci wskazali, iż gmina, w której mieszkają z uwagi na występujące w niej atrakcje, jest gminą atrakcyjną turystycznie. Uważa tak 23% respondentów, raczej tak – wskazało 26% badanych, zaś 24% (raczej nie) i 2% (zdecydowanie nie) respondentów jest zupełnie innego zdania. (ryc. 2).

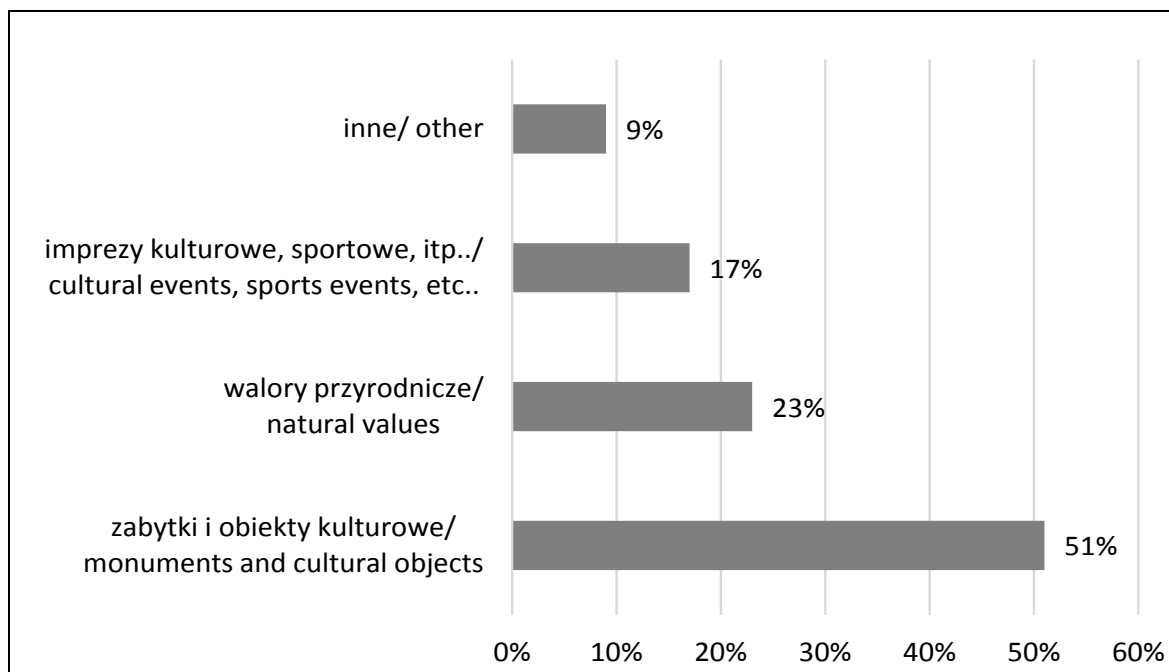

Ryc. 2. Ocena atrakcyjności turystycznej gminy Leśna Podlaska w opinii jej mieszkańców.

Fig. 2. The assessment of tourist attraction in the gmina of Leśna Podlaska in the opinion of residents.

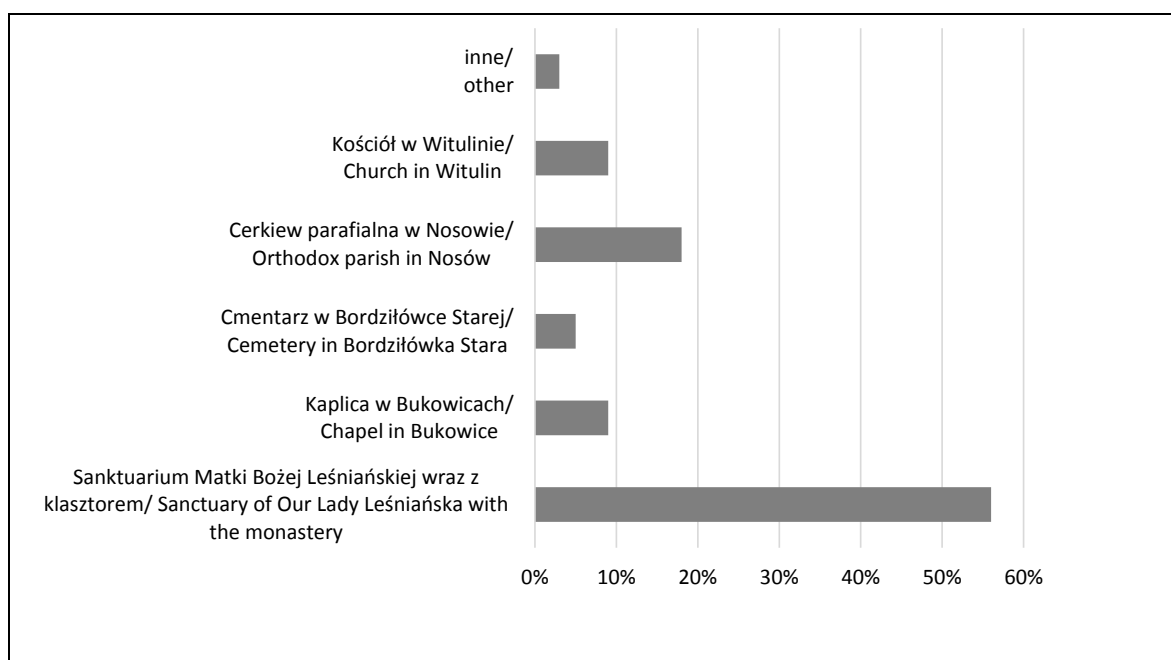
Największą atrakcją turystyczną gminy, wskazaną przez 51% respondentów są zabytki i obiekty kulturowe, 23% respondentów wskazało na walory przyrodnicze, a 17% na imprezy kulturowe, sportowe itp. Natomiast 9% respondentów wskazało, że istnieją inne atrakcyjniejsze właściwości gminy, niewymienione w pytaniu (ryc. 3).

Za najważniejszy zabytek sakralny gminy 56% respondentów uznało Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej wraz z klasztorem (ryc. 4). W dalszej kolejności 18% wskazało na cerkiew parafialną pod wezwaniem Michała Archanioła wraz z cmentarzem w Nosowie, po 9% respondentów uznało, że najważniejszy zabytek w gminie to kaplica pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N.P. Marii w Bukowicach i kościół pod wezwaniem Michała Archanioła w Witulinie.

Ryc. 3. Rodzaje atrakcji turystycznych gminy.

Fig. 3. The types of tourist attractions of the gmina.

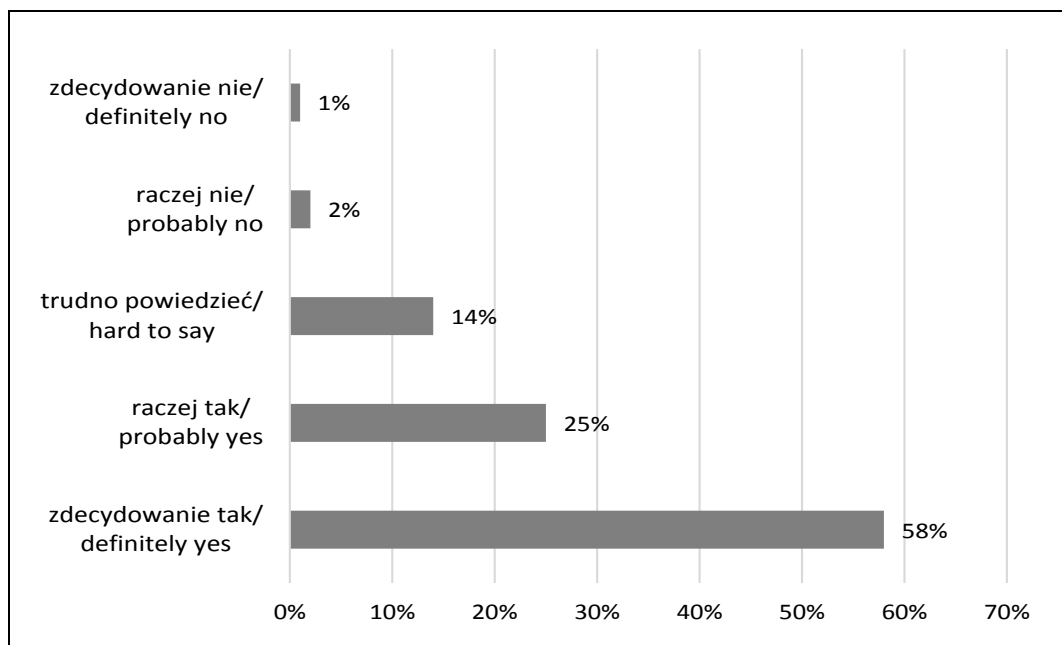

Ryc. 4. Ocena atrakcyjności zabytków sakralnych w gminie Leśna Podlaska.

Fig. 4. The assessment of the attractiveness of sacred monuments in the gmina of Leśna Podlaska.

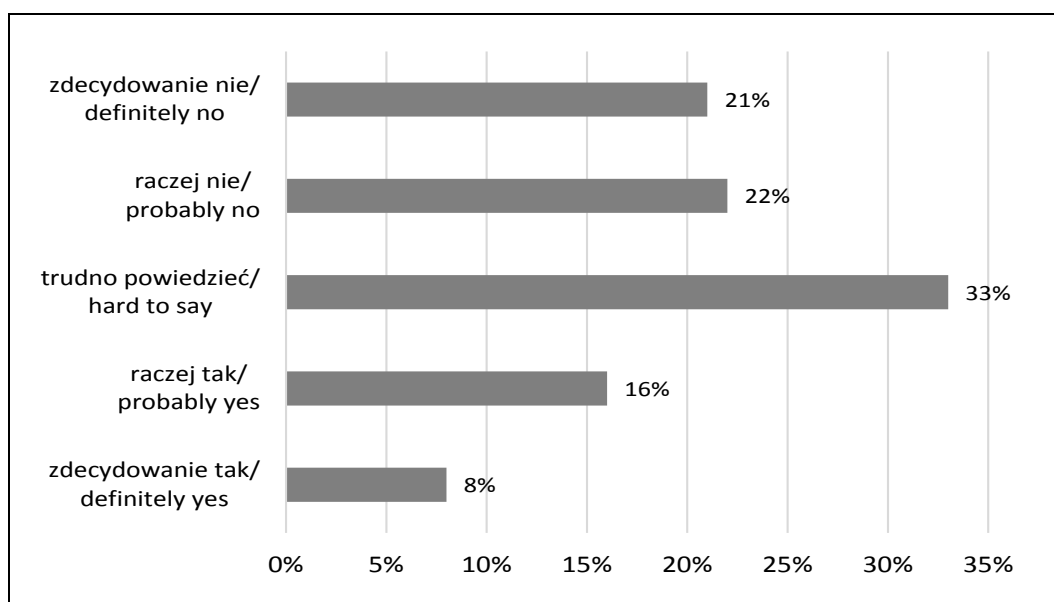
Stanowczą większość respondentów uważa, że gmina powinna rozwijać się, jako ośrodek turystyczny. Nieliczni jedynie nie widzą takiej potrzeby lub są przeciwni (ryc. 5).

Aż 33% respondentów nie potrafi jednoznacznie określić, czy gmina jest odpowiednio promowana przez władze gminy. 22% respondentów stwierdziła, że jednak gmina nie jest odpowiednio promowana przez władze, a 21% respondentów była do tego stanowczo przekonana. Tylko 16% respondentów stwierdziła, że gmina jest odpowiednio promowana przez władze, a 8% była do tego stanowczo przekonana (ryc. 6).

Ryc. 5. Rozwój gminy jako ośrodka turystycznego.

Fig. 5. Gmina development as a tourist destination.

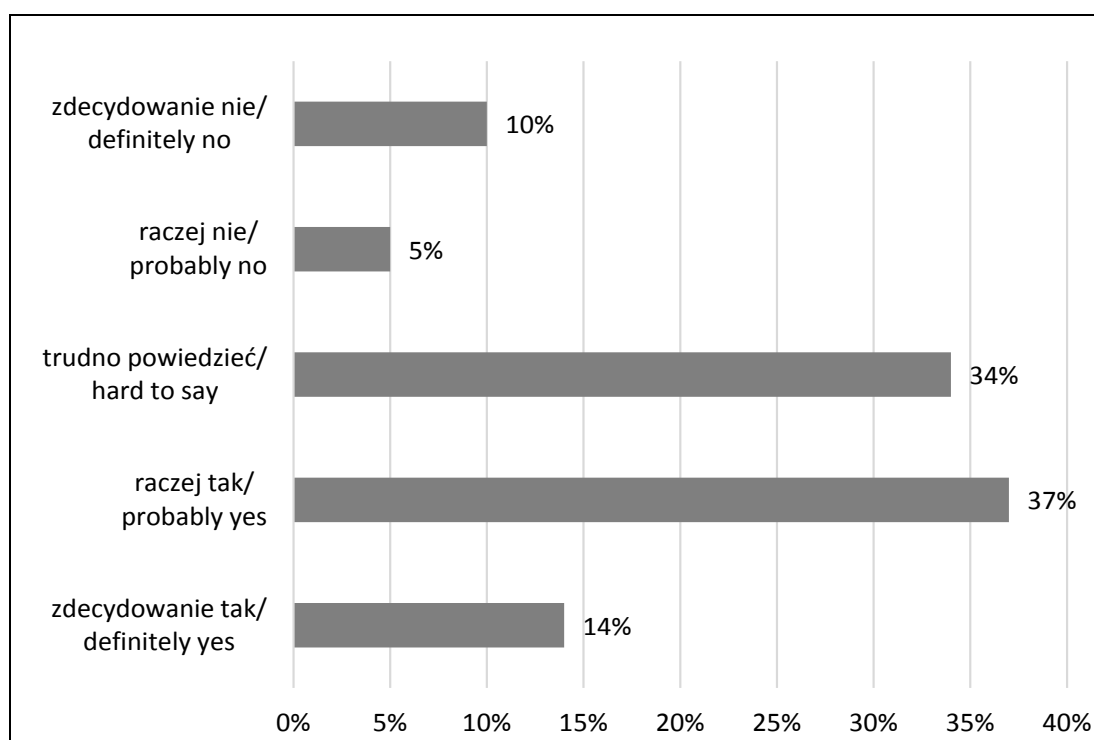

Ryc. 6. Ocena władz w działaniach związanych z promocją gminy.

Fig. 6. The assessment of authorities in the activities associated with the promotion of the gmina.

Dostępność do zabytków i innych obszarów atrakcyjnych turystycznie w gminie leśna podlaska

Większość respondentów uważa, że zabytki są odpowiednio przystosowane na potrzeby turystyki. Spora grupa nie potrafi odnieść się do postawionego pytania jednoznacznie. Być może z braku dostatecznej znajomości tych zabytków lub miejsc mówiących o atrakcyjności turystycznej. Grupa stanowiąca 15% respondentów twierdzi, iż zabytki nie są dostosowane do turystów (ryc. 7).

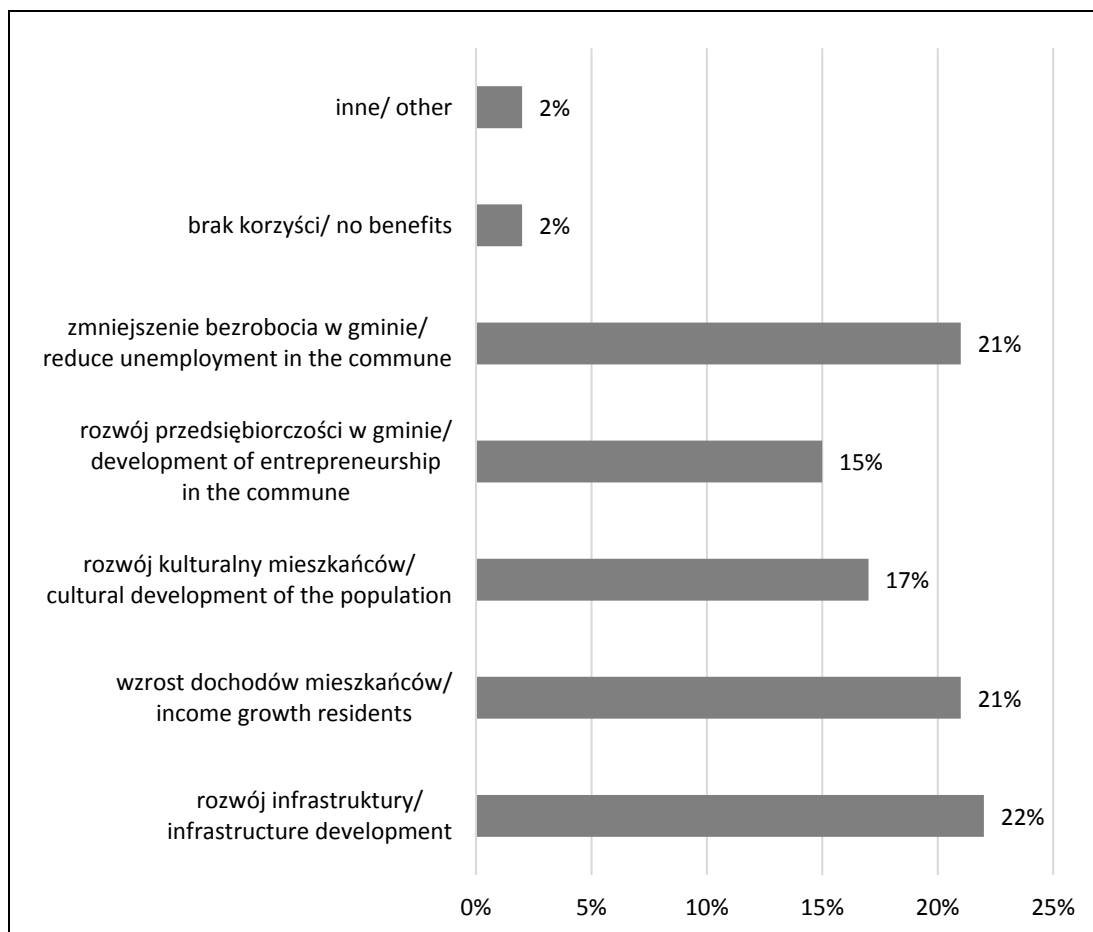

Ryc. 7. Przystosowanie zabytków do turystyki w opinii mieszkańców.

Fig. 7. The adaptation of monuments to tourism in the opinion of residents.

Ocena działalności turystycznej w gminie Leśna Podlaska

Pozytywnym zjawiskiem jest nastawienie mieszkańców gminy Leśna Podlaska do osób zajmujących się turystyką w ich gminie. Ten stosunek do turystyki, uwiadcza się w dostrzeganych przez mieszkańców gminy korzyściach. Najwięcej respondentów (22%) uważało, że turystyka przyczynia się do rozwoju infrastruktury. Niewiele mniej (21%) wskazało następujące korzyści: wzrost dochodów mieszkańców gminy oraz zmniejszenie bezrobocia w gminie. 17% respondentów wskazało na rozwój kulturalny mieszkańców gminy, jako korzyść płynącą z turystyki w gminie, a 15% wskazało na rozwój przedsiębiorczości w gminie (ryc. 8).

Ryc. 8. Ocena korzyści wynikających z turystyki w gminie Leśna Podlaska.

Fig. 8. The assessment of benefits of tourism in the gmina of Leśna Podlaska.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Współczesny świat kształtowany jest przez procesy cywilizacyjno-rozwojowe: z jednej strony następuje intensyfikacja procesów globalizacyjnych, a z drugiej rozwijanie i umacnianie regionalizmu. Podkreślanie i umacnianie odrębności regionalnej, kultywowanie dawnych tradycji, zaszczepianie ich młodym pokoleniom pozwala na zachowanie tożsamości regionu, która jest tak ważna w dobie postępującego uniwersalizmu (Zwolińska-Ligaj, 2003).

Współczesna turystyka obok różnych czynników również duchowych, wychowawczych, społecznych czy ekonomicznych, od wrażliwości turystów, ich zaangażowania, chęci poznawania i odkrywania bogactwa historycznego regionu zależy czy aktywność turystyczna przyczyniać się będzie do obrony i pomnażania kulturowego dziedzictwa danego obszaru (Zwolińska-Ligaj, 2003).

Leśna Podlaska jest znanym ośrodkiem kultu Maryjnego na Południowym Podlasiu, a Sanktuarium Matki Bożej Leśniańskiej wraz z klasztorem OO. Paulinów jest głównym atutem gminy. Z przeprowadzonych badań wynika, iż w opinii mieszkańców gminy, dostęp do zabytków oraz innych obszarów cennych przyrodniczo jest

odpowiednio przystosowany dla potrzeb turystów. Gmina Leśna Podlaska w krajo-
brazie turystycznym jest gminą posiadającą liczne miejsca atrakcyjne pod względem
turystycznym i kulturowym, lecz jak wykazują respondenci, nie jest ona dostatecznie
promowana przez władze tej gminy.

Włączając tu działania promocyjne, wydaje się, że gmina przy takich atrakcjach
i odpowiednim zapleczu gastronomiczno-hotelowym, mogłaby gościć większą ilość
turystów, co z pewnością zwiększyłoby jednocześnie dochody gminy oraz poszcze-
gólnych jej mieszkańców. Wymaga to działań nie tylko ze strony władz samorządu,
ale współpracy wielu podmiotów, takich jak: stowarzyszenia, lokalne grupy działa-
nia, lokalne organizacje turystyczne i autentyczne wsparcie władz administracyj-
nych.

Gmina Leśna Podlaska jest gminą typowo rolniczą. Na uwagę zasługuje fakt, iż jej
mieszkańcy w turystyce dopatrują się możliwości rozwoju ich „małej ojczyzny”.
Uważają, że turystyka przyczynić się może do rozwoju infrastruktury, wzrostu do-
chodów mieszkańców gminy oraz zmniejszenia bezrobocia w gminie.

LITERATURA

- Biała Podlaska mapa topograficzna Polski 1:100 000 wydanie turystyczne, 2011, Wojskowe Zakłady Kartograficzne WZKart.
- Demidowicz T., 2010: Leśna Podlaska – zarys dziejów, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Białej Podlaskiej Zamiejscowy Wydział Wychowania Fizycznego w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- Gołembski G., 2002: Kompendium wiedzy o turystyce. Wyd. Naukowe PWN SA, Warszawa – Poznań.
- Jodłowski A., 2000: Dzieje Obiektów Zabytkowych z wybranych miejscowości północno-wschodniej części województwa lubelskiego, Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- Kolendo-Korczakowa K., Oleńska A., Zgliński M., 2006: Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo lubelskie. Powiat Biała Podlaska, Tom VIII Zeszyt 2, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Maruszczak H. (red.), 1995: Gmina Leśna Podlaska Zarys historyczno-geograficzny ze słownikiem miejscowości i obiektów fizjograficznych, Oficyna Wydawnicza Donatech, Biała Podlaska.
- Zubowicz R., Vetrova E., Pańko A., Abramczyk A., 2008: Biała Podlaska – Brześć. Nieodkryty wschód, PolskaTurystyczna.pl, Kraków.
- Zwolińska-Ligaj M., 2003: Zabytkowe budownictwo sakralne na szlakach turystycznych Parku Krajobrazowego – Podlaski Przełom Bugu [w:] Turystyka a religia (red.): J. Bergier, J. Żbikowski. Wydawnictwo PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- Żbikowski J., 2003: Sanktuaria i ośrodki kultu religijnego w powiecie bialskim i ich znaczenie w tworzeniu produktu turystycznego Południowego Podlasia [w:] Turystyka a religia (red.): J. Bergier, J. Żbikowski. Wydawnictwo PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.

Wszystkie fotografie: Ł. Zbucki.

All photos: Ł. Zbucki.

Ryciny 2-8: D. Dąbrowski.

Figures 2-8: D. Dąbrowski.